

УДК 340.112;340.114 34.025;34.037

Ярослав Мельник,

канд. юрид. наук, докторант

Інституту законодавства Верховної Ради України

ОНТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В АСПЕКТІ ГРАНЕЙ КОНФЛІКТНОГО ПРАВА

Стаття присвячена аналізу цивільного судочинства, який проводиться в онтологічному дискурсі на предмет його буття в правовій реальності. Відстоюється позиція про перманентність конфлікту в судовій формі захисту цивільних прав та інтересів, пов'язаного з природою правового буття судочинства при розгляді цивільної справи судом і зумовленого принципом змагальності. Такі обставини спричиняють необхідність в суб'єктивному та об'єктивному сенсі забезпечення судом стану безпеки учасників процесу, як і в процесі реалізації процесуального механізму.

Ключові слова: онтологія права, конфліктне право, цивільний процес, цивільне судочинство, принцип змагальності, безпека.

Постановка проблеми. Правова природа правосуддя у цивільних справах, як певна потреба у спеціально-уповноваженому статусному процедурному порядку захисту та охорони прав та свобод, досі має дискусійний характер. Адже серед науковців та практиків не тільки досі тривають дискусії щодо доцільності віднесення до цивільної юрисдикції тієї чи іншої категорії справ, що потребують судового контролю, але й не досить сформувався уявлення про онтологічну сутність правосуддя в цивільних справах, роль суду з точки зору юридичного конфлікту.

Такі обставини фактично унеможливають здатність реально оцінити реалізацію права на судовий захист та спрогнозувати наслідки від реалізації чи то не реалізації певних обставин через приховану онтологічну суть процесуального конфлікту, який так чи інакше має місце у разі судової форми захисту. Адже, з одного боку, як наукова, так і навчальна література охоплює дослідженнями інституційний, інструментальний чи то процедурний аспекти правосуддя у цивільних справах та проблеми, що виникають під час здійснення цивільного судочинства, націлюючи таким чином наче на «віру» в захист, у справедливості у праві (за С. С. Алексєєвим – «вера в право» – Я.М.). Звертається увага здебільшого на аксіологічний (ціннісний) та гносеологічний (пізнавальний) аспекти феномену правосуддя, що не викликає сумніву. Проте такий підхід, на нашу думку, є неповним, адже, з іншого боку, залишається поза увагою онтологічний сенс правосуддя в цивільних справах (його буття), фокус проблеми на порядку розгляду і вирішення цивільної справи через призму конфлікту і

в такому стані – дії норм, реалізації прав та обов'язків, забезпечення судом правопорядку тощо. Саме це стає важливим чи навіть основним стрижнем на шляху до досягнення мети цивільного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми онтології права, як і правосуддя у цивільних справах, на тому чи іншому галузевому рівні раз у раз стає предметом досліджень значної кількості вчених та практиків. До прикладу, проблемами онтології права переймалися Ж. Ю. Бакаєва та А. О. Букін («Онтологія права: границы применения», 2017 р.), О. О. Бандурака («Онтологія права як складова філософії права (деякі міркування)», 2016 р.), Ю. М. Оборотов («Онтологические аспекты правовой реальности», 2015 р.), А. А. Козловський («Онтологія юридичної відповідальності», 2004 р.), Є. А. Воротілін («Онтологія права в теорії інституціоналізму», 1990 р.), тощо; а в контексті проблем правосуддя – Є. Булігін («К проблеме объективности права», 2005 р.), В. С. Бігун («Філософія правосуддя: ідея та здійснення», 2011 р.) тощо; зрештою, в контексті судочинства – Є. Г. Лук'янова («Тория процессуального права», 2001 р.) і т. д.

Окремо слід вказати дослідження, які були проведені в контексті конфліктного права. Це праця С. В. Бобровник («Компромис і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу», 2011 р.), Т. В. Худойкіної («Юридический конфликт: теоретико-прикладное исследование», 2002 р.) та Г. М. Чувакової («Поняття та деякі види правових аномалій», 2012 р.) тощо.

Натомість у цивільному процесуальному праві його оцінка на предмет онтологічного

буття правосуддя у цивільних справах як певного конфліктного стану не проведена. А численні праці, що присвячені так чи інакше проблематиці додання конфлікту, а по суті, вирішенню матеріально-правового спору (конфлікту – Я.М.), системно не охоплюють і не відбивають усю палітру правової природи сенсу правосуддя через призму конфлікту як природного стану судочинства.

Тому цілком слушно видається думка Ю. М. Оборотова про те, що необхідно звернути увагу на те, що аспектом правової реальності, який пов'язаний з онтологічною проблематикою, виявились питання, що виражені в антропологічних дослідженнях права, що позначаються як «ідентифікація права». Іншими словами, слід задаватись питанням: чим є право – нормою або ж процесом (а може, тим й іншим?). Тому, на думку вченого, сьогодні не виключене трактування правової реальності в дусі постмодернізму, а саме розгляду правової реальності як різноманітного середовища, що володіє іманентним креативним потенціалом самоорганізації [12]. Адже різноманітність повинна протистояти незмінним лінійним структурам (як його буття) [17].

Метою даного дослідження є проведення дискурсу щодо правосуддя в цивільних справах в онтологічному аспекті. Такий підхід дасть змогу поглянути на буття феномену правосуддя не тільки як на певну установлену процесуальним законом процедуру розгляду і вирішення цивільної справи, чи то як судову інституцію, але і як на процес, що здатний породити ті чи інші правові явища та стани, феномени, тобто пізнати буття цивільного процесуального права в іншій площині.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання онтології правосуддя у цивільних справах в аспекті теорії процесуального конфлікту, насамперед слід відзначити деякі питання, які формують онтологічні підходи до розкриття правосуддя у цивільних справах.

У філософському словнику «онтологія» визначається як вчення про буття як суще [19, с. 449].

О. О. Бандурка зазначає, що правову онтологію можна визначати як таку, що є складовою частиною правової філософії і пов'язана з іншими філософсько-правовими дисциплінами – правовою антропологією, прагматологією, аксіологією та гносеологією. Велике значення має та обставина, що підґрунтям цих зв'язків є зв'язки між загальною (філософською) онтологією та іншими загальнофілософськими дисциплінами

[2, с. 61]. Частково підтримуючи таку думку, вважаємо за доречне вказати, що онтологія права не тільки стосується філософії права тощо, а й набуває все більшого сенсу для розуміння та діалектичного значення суті інших підходів до формування права, зокрема судового. Адже онтологічна сфера пояснення права пояснюється саме зростаючою роллю судочинства, правосуддя. В онтологічному значенні вона здебільшого виявляє свою суть буття, адже важко уявити сьогодні як розвиток, так і цінність права без ролі справедливості та досягнення його верховенства. Це і є його природа буття у заключній фазі праворозуміння, скоріше, навіть заключним «пазлом» пояснення світогляду, основи його буття. Адже очевидно, що без усвідомлення та оцінки ролі суду важко спиратись та сподіватись на єдині підходи.

Проте це лише одна сторона прояву проблеми. Визнаючи додаткову грань буття права в контексті судового пізнання (прагматології), довершення його ціннісного аспекту (аксіології), вважаємо за необхідне виділити місце в ньому антропологічного змісту, а саме тих проблем, які й пояснює остання, а це, передусім, проблеми правової поведінки, вирішення і додання конфліктів тощо. Саме прояв цієї грані «ловить немов магнітом» проблему судочинства з точки зору буття його як інституції та як процедури (правової).

На додаток до цього варто згадати, що ще за часів римлян була відома теза «у спорі народжується істина».

Є. Булігін, говорячи про об'єктивність права, зазначає, що суддя зобов'язаний не тільки вирішити спір, який перебуває у нього на розгляді, але ще й обґрунтувати своє рішення за допомогою норм права. А права система об'єктивна навіть тоді, коли вона містить прогалини чи протиріччя, тобто коли навіть подеколи не обумовлює вирішення судового спору [3, с. 12, 13].

У теорії цивільного процесуального права простежуються доволі різні підходи до поняття цивільного процесу та правосуддя (цивільного судочинства).

М. Й. Штефан зазначає, що цивільне судочинство – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження у цивільних справах, який визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних права та обов'язків і цивільних процесуальних дій, які реалізуються їх суб'єктами – судом і учасниками процесу [22, с. 19]. Також додає, що цивільне судочинство – це процесуальний порядок (форма) здійснення правосуддя в цивільних справах, захисту порушених або оспорюва-

них прав і охоронюваних законом інтересів [22, с. 22].

Натомість В. В. Комаров, проаналізувавши, доходить справедливого висновку, що якщо правосуддя – це судова діяльність із реалізації судової влади, то цивільний процес – це форма реалізації правосуддя, яка (а) забезпечує гарантії здійснення правосуддя, і (б) гарантії права громадян на судовий захист (курсив та алфавітна нумерація власні – Я. М.). Також вчений звертає увагу на те, що категоріальний ряд «правосуддя – цивільний процес» відтворює певні закономірності, які мають системний характер і пов'язані з реалізацією судової влади і правосуддя в належних судових процедурах. Правосуддя у цивільних справах стосовно цивільного судочинства має субсидіарний характер, і тому вони співвідносяться як загальна сутність і явище. Також тут простежується сутність і форма щодо цих категорій. Адже поза цивільним процесом правосуддя неможливе, так само як розгляд цивільної справи, якщо він не здійснюється судом, не є цивільним процесом [8, с. 33].

С. А. Курочкін зазначає, що цивільне судочинство – це система, яка націлена насамперед на досягнення конкретного правового результату, складається із дій (елементів), що послідовно змінюють одна одну і пов'язані між собою правовідносинами; володіє нормативною моделлю (програмою) свого розвитку, які задані нормами цивільного процесуального законодавства; постійно знаходиться в динаміці, в розвитку; характеризується вихідним характером, а тому виступає засобом реалізації основного, матеріального охоронного правового відношення [9, с. 169–170] тощо.

На додаток до вищезазначеного варто навести нормативно-правові основи цивільного судочинства. Зокрема, у ст. 1 ЦПК України вказано, що цим Кодексом визначається юрисдикція та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та інших визначених цим Кодексом справ, а також те, що Кодекс встановлює порядок здійснення цивільного судочинства. А вже ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII (далі – Закон № 1402-VIII від 02.06.2016) акцентує увагу на тому, що правосуддя здійснюється відповідно до визначених законом процедур [15].

Отже, варто зауважити, що дана норма ЦПК України акцентує увагу на тому, що ЦПК України регламентує *повноваження суду* щодо вирішення (а) *спорів*, та інших (б) *справ* (не спірного характеру – Я. М.), а також встановлює (в) *порядок* здійснення цивільного судочинства (визначає процедуру).

Тобто йдеться про *предмет* цивільного судочинства, яким окреслюються спори та справи, а також питання *цивільної процесуальної форми* (як порядку здійснення судочинства).

У навчальній літературі зазначається, що суперечку можна визначити як процес обміну протилежними думками. Тому будь-яка суперечка передбачає зіткнення думок або позицій. Кожна сторона активно відстоює свою власну точку зору і намагається розкритикувати супротивника. Якщо немає такого зіткнення думок, то немає і самого спору, а є якась інша форма комунікації. Водночас спір за формою класифікується на (а) *дискусію* (дослідження, розгляд, публічна суперечка, мета якої полягає у з'ясуванні й порівнянні різних точок зору), (б) *полеміку* (від слова «ворожий, войовничий»; тут відбувається конфронтація, протистояння та протиборство сторін); (в) *диспут* (дослідження, розгляд; публічна суперечка, мета якої полягає у порівнянні різних точок зору та знаходженні правильного рішення спірного питання); а також (г) *дебати* (суперечки, які виникають під час обговорення доповідей на зборах, конференціях; мета – визначення ставлення учасників до спільних для всіх тез виступу) [20, с. 13–16]. Із викладеного цілком логічно випливають ті генетичні елементи, які є характерними для цивільного процесу. Адже у даному випадку простежується їх реалізація, наприклад, у змагальному процесі під час виконання обов'язку доказування; так само як і реалізація принципу гласності, усності тощо.

На додаток до цього в межах основоположного принципу цивільного судочинства – усності та безпосередності, безперервності – варто звернути увагу на слушну думку М. М. Ясинка та В. А. Кройтора, які віднаходять важливим те, що кожен із таких принципів посилює виховну роль судового процесу, виховує повагу до суду. До прикладу, на їхню думку, принцип усності є природним і об'єктивно необхідним у цивільному процесуальному праві; а принцип безпосередності судового розгляду зумовлюється характером цивільних-процесуальних правовідносин, головним і обов'язковим суб'єктом яких є суд. Принцип безпосереднього дослідження доказів у судових засіданнях тісно пов'язаний з принципом змагальності і є його процесуальним змістом. Отже, на думку вчених, дані принципи в їх єдності забезпечують комплексну можливість суду безпосереднього дослідження усіх доказів для ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення [23, с. 128–129].

З іншого боку, попри це, неважко помітити, що тут очевидна наявність цивільно-

правового спору, який став предметом розгляду в цивільному судочинстві та характеризується феноменом конфлікту.

С. А. Курочкін зазначає, що в теорії права процес розглядається як певний вид юридичної процедури [9, с. 145]. Правова процедура – це система правовідносин, які складаються між суб'єктами. Дослідник пропонує розглядати цивільне судочинство дещо ширше, як реалізацію охоронних правовідносин в межах різновиду цивільно-правових правовідносин. Адже його цілю є з'ясування та реалізація не тільки цивільного охоронного правовідношення, але й охоронних правовідносин галузевої приналежності (трудових, сімейних, адміністративних і т. д.). Тому в цьому сенсі цивільний процес розглядається як система здійснюваних у певній послідовності дій, які спрямовані на захист або підтвердження існування певного матеріального правовідношення, дії, з якими норми процесуального законодавства пов'язують виникнення, зміну та припинення правовідношення [9, с. 145, 146–147].

Очевидне й те, що у нормативний спосіб, який би визначав відповідну процедуру та інструментарій, досягнути цього не можливо. Це пов'язано з особливістю та унікальністю кожного як спірного правовідношення, так і цивільного процесуального. Хоча обидва випадки є типовими.

Це все і пояснює типологію конфлікту, а отже, і вектор та функціональне призначення правосуддя (судочинства).

На підтвердження цього слід навести думку О. А. Івакіна про те, що методи діалектичного пізнання (а особливо «від абстрактного до конкретного») дають можливість зрозуміти, що та чи інша сутність є відображенням історично конкретної форми буття предмета, з якої реально, в конкретному просторі та конкретному часі розвивається усе інше різноманіття безпосередньо щодо цього предмета. Тобто сутність обов'язково збігається з «початком», «вихідною позицією» [6, с. 216].

Звідси закономірно задатись питанням: що є вихідною позицією конфлікту у цивільних справах під час здійснення правосуддя?

Тут можна підходити до відповіді в широкому та у вузькому розумінні. *До прикладу*, у широкому розумінні це наявність самого цивільного правового спору (як конфлікту, який не може чи не міг бути вирішений без судової форми), у вузькому – це може бути прояв змагальності сторін спору, їх протиставлення в тій чи іншій стадії, процедурі, провадженні тощо.

За вищевикладених обставин, з огляду на статус цивільного судочинства, його правову природу онтологічного буття як процесуаль-

ну форму вирішення конфлікту, доцільно збагнути сенс «спору», «конфлікту» (власне предмет спору), «предмет цивільного процесуального права». Тобто те, щодо чого повинний бути задіяний процесуально-правовий, регламентований законодавцем інструментарій для врегулювання спору.

Тут важливо відзначити позицію М. А. Придворова та В. В. Трофімова, згідно з якою соціальна взаємодія охоплюється фактично двома типами: *конфліктом* (взаємодія в межах боротьби відносин, змагальності – тип правового регулювання – «конфліктне право») та *співпрацею*. Тому, якщо проаналізувати норми позитивного права, які регулюють правовідносини конфлікту та співпраці, неможливо не помітити закономірність, яка підкреслює соціальну інтерактивну зумовленість правових норм. *До прикладу*, вчені-дослідники зазначають, що системи із конкуруючими інтересами визначають якість імперативних правових норм, забезпечуючи соціальну співпрацю межами допустимого; а системи із кооперуючими інтересами зумовлюють якість диспозитивних правових норм із перспективними межами кожного [14, с. 255].

Цікавою є думка О. О. Бандурки про те, що «...у процесі суспільного життя постійно виникають конфліктні (чи такі, що *загрожують стати конфліктними*) ситуації (курсив власний – Я.М.). Необхідність права зумовлена потребою в наданні відносинам між учасниками зазначених ситуацій цивілізованого, ненасильницького характеру, оскільки це дає змогу утримати суспільство в стані рівноваги, стабільності. Такий характер мають правові відносини, тобто відносини, які врегульовуються правом. Причому власне ситуація стає правовою, набуваючи ознак частини правового буття. Так виникає права ситуація, яка передбачає правові відносини між її учасниками, що зумовлює необхідність запровадження відповідних правових норм. Правову ситуацію можна розглядати як джерело правовідносин і правових норм (а також правових інститутів, оскільки вони є групами взаємопов'язаних правових норм, що регулюють окремі види суспільних відносин). Такою можна уявити генезу правового буття ... » [2, с. 59]. Вчений додає, що «... зміст категорії свободи теж залежить від *мири безпеки* соціуму... (курсив власний – Я.М.)» [2, с. 60]. Отже, виходячи з цього слід додатково звернути увагу на безпековий складник конфлікту у цивільному процесі та визначити, чи є діалектичний зв'язок з онтологією правосуддя у цивільних справах.

Так, Законом України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018

(далі – Закон № 2469-VIII від 21.06.2018), ст. 1, визначено, що «...демократичний цивільний контроль – комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України...». Водночас ст. 9 цього Закону контроль за виконанням судових рішень покладено на суди [16]. До прикладу, п. 7 ч. 2 ст. 468 ЦПК України визначено, що в суду є підстави для відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду, якщо виконання рішення загрожувало б інтересам України. А відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону № 2469-VIII від 21.06.2018 «... національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян».

Отже, як бачимо, «конфлікт», «юридична процедура» та «безпека» є тісно пов'язаними та парними категоріями (так би мовити – об'єктно-мовними – Я.М.).

Натомість Н. І. Сагохіна зазначає, що саме завдяки конфлікту відбувається випробування правил у конкретній ситуації, а етики аргументації – в конфлікті переконань [18, с. 16]. Якщо поглянути на дану позицію з токи зору змагального процесу (боротьби позицій сторін у цивільному судочинстві), то можна віднайти очевидну онтологічну суть правосуддя в цивільних справах, яка пояснюється проявом його як майданчика не стільки із захисту, скільки із «форми контролю» над ситуацією з логічним та послідовним забезпеченням балансу у конфлікті та подальшим його вирішенням у законний спосіб.

Загалом саме право як феномен не тільки надає людині «благо», правила поведінки, але й, по суті, диктує об'єктивну потребу у збереженні та розвитку, вдосконаленні.

Д. Я. Малешин, досліджуючи цивільну процесуальну систему, зазначає, що одним із факторів, які зумовлюють той чи інший спосіб захисту, є насамперед *правова культура*, а також соціокультурний тип суспільства в цілому. На думку вченого, саме вони визначають значення та ступінь поширення судових та позасудових способів захисту права, де моральні установки і визначають

поведінку громадян, а відповідно, зумовлюють їх звернення до суду або ж, навпаки, утримання від такого. Також ті чи інші культури взагалі негативно ставляться до будь-якого вирішення спору, що закінчується не примиренням сторін, а тільки судовим переслідуванням (примусовим виконанням). Тому, на думку вченого, така процедура не тільки не залагоджує протиріччя в суспільстві, а, навпаки, тільки їх посилює [11, с. 329].

Натомість юридичний конфлікт як певний правовий стан (стан, що охоплюється правом), на нашу думку, також пов'язаний із такою категорією, як *правова антикультура*. До прикладу, В. В. Карпутіна зазначає, що *правова культура* – це специфічний зріз правової дійсності, яка відображає властивості правових явищ, їх станів та тенденцій розвитку щодо того, щоб знижувати ефективність правового регулювання та рівня правового порядку, а також ступінь задоволення індивідуальних та суспільно значимих інтересів та потреб [1, с. 350]. На її думку, *правова антикультура* (злочини, правопорушення, деформація правосвідомості, прогалини в законодавстві і т. д.), як явище, що діалектично розвивається, існує об'єктивно, і тому повністю її виключити неможливо [1, с. 350].

На додаток до цього доволі слушно звертає увагу на безпековий момент в отологічному бутті права А. А. Козловський, відстежуючи його діалектичний взаємозв'язок у такому. Зокрема, на думку вченого, темність є формою існування світу, історія тільки просвітляється, оскільки поступово її виносять на світло, і це можливо тільки тому, що відповідати вже нікому. Чому ближня історія свідомо й офіційно утримується в державному секреті зі встановленням строку давності? Тому що є ще, за що відповідати. Коли вже нікому відповідати і час вивітруватиме відповідальність, тоді й можна таємничо як безвідповідальність вивести на світло. Відповідальність і світло, відповідальність і ясність, відповідальність і відкритість антиномії безвідповідальності. Проте свідомо настановою відповідальності ще не гарантує ясності, тому ясність і неясність завжди віртуальна, як і відповідальність і безвідповідальність [10, с. 103]. Адже проблема існування – зазначає Г. А. Гаджієв – це проблема кожної людини, яка вирішує, як реалізувати себе, як стати дієвим і т. д., власне, стати особистістю. Суперечливість існування людини проявляється на думку дослідника в тому, що в процесі формування особистості між нерозвиненим буттям як початком і дійсністю як завершенням становлення пролягає складний процес індивідуального буття. Має місце розрив між наявним існуванням

індивідуума і його проекцією в минуле і майбутнє. У своєму бутті людина прагне здійснити себе, реалізувати свій творчий потенціал [4, с. 126–127]. Так само можливо інтерпретувати позиції дослідників і в аспекті процесуально-правового буття цивільного судочинства. Адже, виходячи з викладеного, неважко помітити якраз доволі чітку грань прояву онтологічного буття проблем судової форми захисту цивільних прав; проблем перманентності конфлікту; а по суті (незважаючи на «рекомендацію» законодавця та усталену думку про її універсальність та ефективність), наявність процесуальних інструментів (затягування розгляду справи; процесуальні диверсії, зловживання правами; слабкість та хиткість (недосконалість) системи цивільного судочинства, процесуального механізму тощо), які можуть слугувати не тільки нейтралізації конфлікту, але і його посиленню.

Можна відстежити у зазначених ситуаціях і певну аддикцію (залежність), яка на онтологічному рівні дає можливість сприйняти судову форму захисту прав у цивільному судочинстві як цілковиту залежність від публічного права та його догм, що спричиняє проблеми долання бар'єру на диспозитивному шляху врегулювання спору в інший спосіб. На методологічному рівні це ставить під сумнів зонайменше **(а)** концепцію змагальності та ролі суду у реалізації повноважень правосуддя; **(б)** залежність від постійного конфлікту в силу змагальності сторін; **(в)** залежність від того, що, дотримуючись чітких правил розгляду і вирішення цивільної справи, зобов'язаний враховувати диспозитивну волю сторін, яка часто розходиться із формою судового захисту. Встановити сприятливий режим суду доволі проблематично; водночас **(г)** забезпечення судового контролю та функцій із реалізації національних інтересів (безпековий сегмент) спонукає його до дещо іншого сегменту пі час вирішення цивільної справи.

Виходячи з цього, слід бути солідарним із позицією Д. Я. Малєшина в тому, що ліквідація конфлікту в суспільстві є подекуди важливішою, ніж досягнення істини у справі [11, с. 329]. Але чи не вступає у дисонанс за такої позиції принцип диспозитивності та змагальності із дискреційними повноваженнями суду, чи не виходитиме суд за межі предмета спору?

Як відомо, суть змагальності в онтологічному значенні в цивільному судочинстві полягає у тому, щоб породити суперечку, полеміку, диспут, а по суті, «організувати» конфлікт як об'єктивну реальну необхідність.

М. І. Єнікєєв з точки зору юридичної психології зазначає, що протистояння під

час розгляду справи (по суті, змагальність – Я.М.) завжди виникає в конфліктній ситуації. Конфлікт загострюється... [5, с. 363]. Таким чином, судовій формі захисту до того ж властиве виникнення на основі протистояння конфлікту, який потенційно здатний до загострення. Це означає, що таке загострення може **(а)** блокувати систему реалізації судової влади (правосуддя) через людський фактор; та **(б)** призводити до порушення прав під час судового розгляду, **(в)** створення умов для їх порушення (небезпеки). По суті, усі умови мають форму прояву небезпеки або для системи цивільного судочинства як форми захисту, або для учасників справи (зараження на туберкульоз; порушення немайнових прав – на честь та гідність, на ділову репутацію; на особисте життя тощо).

Наступна онтологічна проблема буття правосуддя у цивільних справах в аспекті конфліктного права проявляється у тому (як підмітив професор М. М. Ясинок), що судді, які працювали 10–15 років, приймали кожного дня не одне, а 3–5, а то і 6–8 рішень (за даними судової статистики – Аналіз стану судочинства судами загальної юрисдикції в 2013, 2014, 2015, 2016 рр. / Вісник Верховного Суду України, 2013, 2014, 2015, 2016 № 5–6), працюють у режимі автоматизму, коли оперативність прийняття рішень ґрунтується на життєвому та професійному досвіді, внаслідок чого відбуваються певні психологічні зміни, які є природними. Однак, як зазначає далі вчений із цього приводу, сторонам судових процесів такі особливості психологічних змін не притаманні. Вони, навпаки, сприймають судовий процес, зокрема, як процедуру, як серйозний, занадто потужний зовнішній подразник, на який накладається ще один подразник у вигляді предмета справи, інтерес до якої й іншої сторони є персоніфікованим. Далі вчений наголошує на прояві подвійного психологічного тиску на кожну із сторін, який і впливає на їхню поведінку [13, с. 116–117].

За таких обставин стає очевидним логіка того, що законодавець, ухвалюючи ЦПК України в редакції 2017 р., пішов шляхом легітимізації альтернативних форм вирішення правового конфлікту, задіявши при цьому суд (суддю, суддів) як медіатора та передбачивши можливість врегулювання спору за участі судді (ст. 201–205 ЦПК України), уникнувши усієї палітри змагального процесу, а по суті, «пішов від» посилення конфлікту, надаючи перевагу забезпеченню процесуальної безпеки.

Водночас, як можна відзначити, суддя, за великим рахунком, сфокусований не стільки на вирішенні предмета спору, скільки

на деталях конфлікту, його нейтралізації та усуненні, пом'якшенні.

Вчений додає, що судовий процес розвивається як тактична взаємодія сторін, груп. Тому керівна функція суду підвищується в конфліктних ситуаціях. Водночас суд зобов'язаний розпізнати рівень конфлікту, його сутність (справжність (реальність) чи то удаваність), при цьому чітко визначити предмет конфлікту, сутність змагальних інтересів. У деяких випадках виникає й необхідність розпізнання удаваного конфлікту [5, с. 374].

А. Ф. Крижановський, досліджуючи питання правопорядку, віднаходить потребу виділяти різні типи правопорядку, серед яких посів відповідне місце цивільний процесуальний правопорядок. Також акцентує увагу на тому, що у складі національного правопорядку такий за ієрархією може стосуватися регіонального, місцевого, а також локального рівня [7, с. 6]. Це означає, що питання конфлікту та безпеки також може стосуватися під час забезпечення правопорядку судів усіх інстанцій, проваджень, як і стадій чи окремої цивільної процесуальної дії, правовідносин.

Звідси стає очевидною особлива роль суду в забезпеченні правопорядку у зв'язку з розглядом і вирішенням цивільної справи. Його модель у цивільному судочинстві характеризується транспарентністю (відкритістю) цивільного судочинства, участю присяжних у здійсненні цивільного судочинства.

Водночас В. В. Комаров, розглядаючи позицію Джекоба Х. в контексті доступу до правосуддя, вважає слушною думку останнього (Джекоба), яка полягає у тому, що «... потреба в доступі до правосуддя .. є подвійною: по-перше, ми повинні гарантувати, що права громадян, визнаються й ефективно реалізуються, бо інакше вони не будуть реальними, а лише ілюзорними, і по-друге, ми повинні бути здатними правові суперечки, конфлікти та скарги, які неминуче виникають у суспільстві, вирішити спокійним шляхом за допомогою правосуддя, щоб сприяти гармонії та миру в суспільстві...» [24, р. 419; 8, с. 55]. На завершення, В. В. Комаров у рамках розкриття питання доступу до правосуддя звертає увагу на те, що вади та недоступність правосуддя пов'язувалися з перешкодами матеріального характеру, які не дають бідним верствам населення звернутися до суду; а по-друге, з відсутністю спеціальних процедур, які б давали змогу ефективно захищати права окремої особи [8, с. 56]. Отже, очевидною є потреба додати певний процесуальний інструментарій.

Але чи достатнім буде надання чергового процесуально-правового інструментарію для вирішення процесуального конфлікту, чи все ж таки проблема – в пізнанні онтологічної та антропологічної суті цивільного судочинства та проблем, що пов'язанні із забезпеченням «клімату» в судовому засіданні під час вирішення цивільної справи судом? Звісно, розвиток матеріального права спонукає так чи інакше до вдосконалення цивільної процесуальної форми, юридичної процедури, набуття нових інструментів; так само як і, навпаки, усвідомлення правової реальності правосуддя у цивільних справах, його механізму в забезпеченні правопорядку як вказує на безпеку судової системи, так і забезпечує стабільність правопорядку в матеріальному праві.

Тому, на нашу думку, проблема є ширшою та глибшою, яка окреслює в цілому онтологічний сенс буття цивільного судочинства, адже торкається питань конфлікту, безпеки тощо, про що не було сказано ані Джекобом Х. ані В. В. Комаровим, хоча в ідеї якраз онтологічного та антропологічного сенсу ці проблеми наявні (більш ніж на поверхні) та узагальнюють занепокоєння дослідників.

Попри це, з огляду на вищенаведене, стає очевидним, що онтологічний сенс цивільного судочинства полягає у тому, аби людина (а) мала належний доступ до правосуддя. Відтак її права у зв'язку з реалізацією судової форми захисту прав не повинні бути погіршені в судовому засіданні, що особливо є характерним для цивільного судочинства (аби способи забезпечення позову не нашкодили учасникам справи; аби процедура допиту свідків не зумовлювалась ускладненнями цивільного процесу; аби постановлене судові рішення сприймалось однозначно та було виконуваним; аби судові рішення, яке дістало реалізації інституту екзекватури, не зашкодило національним інтересам України, її правопорядку; аби судовий конфлікт був підконтрольним повноваженням суду; аби свідок чи учасники процесу мали реальну можливість бути присутніми в судовому засіданні та долучитись до участі у справі (ситуація відома, коли особи похилого віку не можуть оперативно прибути у судові засідання або ж коли учасники процесу проживають в іншій місцевості чи то на значній відстані, тощо). Це означає що суддя (б) повинен щонайменше не тільки знати процесуальний закон та матеріальне право, але й прогнозувати розвиток цивільно-процесуальної ситуації.

Таким чином, вказати на те, що як людина, так і учасник процесу завжди прагне до порядку, але наявність перманентного

середовища, яке зумовлює цивільна процесуальна форма в силу змагальності та конфлікту інтересів, покладає на суд обов'язок **(а)** не погіршити конфлікт (не затягнути, не ускладнити ситуацію внаслідок процесуальної діяльності суду); **(б)** сприяти нейтралізації конфлікту шляхом зміни тактики застосування цивільного процесуального інструментарію; **(в)** забезпечити контроль над будь-якою процесуально-правовою ситуацією.

Висновки

Отже, виходячи із викладеного, можна зауважити, що правосуддя в цивільних справах – територія (правосфера) долання конфлікту.

Онтологічна суть правосуддя у цивільних справах через призму буття права спрямована як на вирішення спору, так і на долання конфлікту саме таким чином, щоб кожен, хто звернувся до суду, не отримав погіршення процесуально-правової ситуації.

Правову природу цивільного судочинства в онтологічному сенсі слід розуміти як таку, що пов'язана не тільки з буттям правосуддя як феномену, але і з комплексом об'єктивних і суб'єктивних причин, що здатні спричинити те чи інше вигідне для учасників процесу чи ні певне процесуально-правове явище, яке, у свою чергу, може позначатись позитивним та негативним чином на (а) довірі до судової влади; (б) задоволенні вимог учасників процесу; (в) досягненні мети та виконанні завдань цивільного судочинства; (г) системі цивільного процесуального права загалом.

Список використаних джерел:

1. Актуальные проблемы теории государства и права: хрестоматия / авт.-сост. М.В. Баранова, О.Б. Купцова. М.: Юрлитинформ, 2012. 368 с.
2. Бандурка О.О. Онтологія права як складова філософії права (деякі міркування). *Filosofsk ta metodolog n problemi prava*. 2016. № 2 (12). С. 55–66.
3. Булигин Е. К проблеме объективности права. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1-2. С. 7–13.
4. Гаджиев Г.А. Онтология права: (критическое исследование юридического концепта действительности): монография. М. : Норма : ИНФРА_М., 2013. 320 с.
5. Еникеев М.И. Юридическая психология: учебник для вузов. М.: Норма, 2005. 512 с.
6. Ивакин А.А. Диалектическая философия: монография. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ТрансЛит, 2007. 440 с.

7. Крижановський А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження): автореферат дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2009. 40 с.

8. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранонкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х., Право, 2011. 1352 с.

9. Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / Курочкин С.А.; науч. ред. В.В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 560 с.

10. Козловський А.А. Онтологія юридичної відповідальності. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С.103, 98–111.

11. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России. М.: Статут, 2011. 496 с.

12. Оборотов Ю.Н. Онтологические аспекты правовой реальности. С.22 URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2961/%pdf?squence=1&isAllowed=y>

13. Психологія судового процесу (психолого-правовий аспект): науково-практичний посібник / за заг. ред. д. ю. н., професора М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2017. 206 с.

14. Придворов Н.А., Трофимов В.В. Правообразование и правообразующие факторы в праве: монография. М.: Норма: ИНФРА-М. 2012. 400 с.

15. Про судоустрій і статус суддів; Закон від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

16. Про національну безпеку України: Закон від 21.06.2018 № 2469-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

17. Ризома – это... URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%B7%D0%BE%D0%BC%D0%B0>

18. Сатохіна Н. І. Розуміння у здійсненні права: герменевтичний підхід: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Харків., б. в., 2010. 20 с.

19. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук та ін. ; НАНУ, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. К. : Абрис, 2002. 742 с.

20. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2011. 192с.

21. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон у редакції від 24.02.2018 № 1618-15 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

22. Штефан М. Й. Цивільний процес: підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.

23. Ясинок М. М., Кройтор В. А. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві: монографія. Х.: Еспада, 2007. 152 с.

24. Jacob, H. Access to Justice In England. Access to Justice. Milan, 1979. Vol 1. P. 419.

Статья посвящена анализу гражданского судопроизводства, который проводится в онтологическом дискурсе на предмет его бытия в правовой реальности. Отстаивается позиция о перманентности конфликта, которая присуща судебной форме защиты гражданских прав и интересов в силу природы правового бытия судопроизводства при рассмотрении гражданского дела судом, обусловленного принципом состязательности. Такие обстоятельства вызывают необходимость в субъективном и объективном смысле обеспечения судом состояния безопасности участников процесса при реализации процессуального механизма защиты.

Ключевые слова: онтология права, конфликтное право, гражданский процесс, гражданское судопроизводство, принцип состязательности, безопасность.

The article is devoted to the analysis of civil proceedings, which is conducted in the ontological discourse on the subject of his being in the legal reality. The position on the continuity of the conflict in the judicial form of protection of civil rights and interests connected with the nature of the legal existence of legal proceedings when considering a civil case by a court determined by the principle of competition is held up. Such circumstances make it necessary, in a subjective and objective sense, to ensure the state of the security of the participants in the process, as well as in the implementation of the procedural mechanism.

Key words: ontology of law, conflict law, civil procedure, civil procedure, competition principle, security.

